

Brian Crozier: Vzestup a pád sovětské říše.

1. vydání. Praha: BB art, 2004, 679 stran, ISBN 80-7341-349-3.

Brian Crozier je bezesporu významnou osobností, která ovlivnila celou řadu především anglosaských historiků a sovětologů. Jak už to však u výrazných a vyhraněných osobností bývá, jejich díla vyvolávají rozsáhlé polemiky a kontroverze o správnosti jejich postojů a názorů. Kniha *Vzestup a pád sovětské říše*, která vyšla v roce 2004 díky péči nakladatelství BB art i v českém jazyce, není v žádném případě výjimkou z tohoto pravidla. Její přijetí českou čtenářskou obcí jistě nebude nekonfliktní.

Crozier je známý spíše jako teoretik konfliktu a zakladatel londýnského *Ústavu pro výzkum konfliktů*. Svou pozornost a zejména svou publikační činnost ale dlouhodobě rozděluje víceméně rovnoměrně do tří kategorií. První z nich je studium konfliktů, druhou analýza Sovětského svazu a komunistického hnutí obecně a konečně třetí sférou je sepisování životopisů významných politických osobností dvacátého století. Mj. se zabýval Čankajškem, de Gaullem či Frankem.

V žádné z těchto kategorií však nezapře své vyhraněně pravicové a konzervativní zaměření. Již výběr témat jeho biografických prací mnohé naznačuje, ale plně se může Crozierova ideologická orientace rozvinout právě v oblasti analýzy studené války a fenoménu komunismu. To samo o sobě ovšem není na škodu. Naopak. Ve světě už dávno vyšla z módy představa o analýze dějin, založené na logickém pozitivismu, která je tudíž zcela vědecká a jako taková představuje objektivní reflexi reality. Historický kontext a orientace historika je tak nedílnou součástí práce samotné. Jakákoli interpretace ovšem potřebuje určité zachytné body, tedy základní historická fakta, jejichž platnost je (více méně) nezpochybnitelná a na nichž je následně interpretace založena. Ve většině případů se Crozier opravdu faktů drží, nicméně často jsou jeho interpretace, jak bude uvedeno níže, velmi diskutabilní a s fakty zacházejí dost svévolně.

Co je naprosto nezpochybnitelné, je záběr Crozierovy knihy, který je opravdu impozantní. Celé dílo i s dodatky dosahuje úctyhodných 679 stran. Meritorní část práce je rozdělena do sedmi oddílů, dále členěných na relativně krátké kapitoly. První oddíl se věnuje vzniku a „imperiálnímu vzmachu“ (Crozier, 2004, s. 19) sovětské říše, druhý líčí období 20.–40. let. Třetí část se zabývá především získáváním satelitů ve východní Evropě, vítězstvím komunistů v některých asijských zemích (Čína, KLR) a rolí Sovětského svazu v tomto procesu. Čtvrtý oddíl slouží jako mezihra a analyzuje první výbuchy nespokojenosti se sovětskou dominancí v Evropě a rodící se sovětsko-čínskou roztržku. Nejdělnější – a to jak počtem stran, tak i délkou pokrytého období – je pátý oddíl, zaměřený na sovětské úspěchy a neúspěchy v získávání nových satelitů a v ovládnutí starých. Šestý oddíl je věnován postupnému rozkladu sovětského impéria v osmdesátých letech a končí vznikem Společenství nezávislých států. Poslední částí je epilog, jenž zkoumá současné postavení komunismu a komunistických stran jak v přeživších komunistických, tak i v postkomunistických zemích. Velký záběr knihy může být proto alespoň zčásti chápán jako omluva pro nedostatky, o nichž bude řeč dále.

Zastavme se nejprve u klíčového pojmu recenzované knihy, kterým je *socialismus/komunismus*. Crozierova interpretace přesně odpovídá tomu, co by bylo možné očekávat na základě jeho předchozích prací: „*Socialismus byl a je podstatou všech totalitních pokusů 20. století, ať už v Leninově Rusku, Mussoliniho Itálii či Hitlerově Německu; dále v Maově Číně, na Castrově Kubě či v Kim Ir-senově Severní Koreji. Socialismus propadl v každé zemi, která ho vyzkoušela: ve Velké Británii, ve Švédsku i v Indii.*“ (Crozier, 2004, s. 440.)

Socialismus (ztotožňovaný s komunismem) je tedy – jak vidno – interpretován velmi široce. Zahnuje dokonce i totalitní systémy, obvykle zařazované na opačný konec politického spektra. Tato nevídaná „flexibilita“ autorovi navíc dovoluje tvrdit, že po skonče-

ní studené války se „v některých, avšak nikoli ve všech Stalinových východoevropských satelitech komunistické strany po krátkodobém zákazu opět vrátily k moci“ (Crozier, 2004, s. 414). A mezi tyto země, v nichž komunisté opět vládou (nebo po nějakou dobu v devadesátých letech vládli), řadí např. Polsko, Maďarsko a Bulharsko. Výsledným efektem je značné zjednodušení reality, neboť postkomunisté v Polsku nebo v Maďarsku jsou bezesporu organizováni ve stranách výrazně odlišných od totalitních stran z doby studené války.

Naopak ty, kteří se postavili proti komunismu (pojímanému opět velmi široce), přijímá Crozier zcela nekriticky. Zvěrstva spáchaná za Pinochetovy diktatury komentuje slovy: „... během prvních let své vlády Pinochet tvrdě pronásledoval revolucionáře, kteří zruinovali a postupně z ní učinili základnu pro komunistickou revoluci.“ (Crozier, 2004, s. 307.) Absurdní je i jeho obhajoba Jelcina v souvislosti s útokem na ruský parlament v říjnu 1993. Crozier píše, že Jelcin „[u]siloval o zavedení pravé demokracie a zákonnosti prostřednictvím nových voleb. Avšak pro uskutečnění tohoto cíle neviděl jinou cestu než použít nedemokratických prostředků. Měl v úmyslu rozpráší parlament, který se chystal hájit ústavu, aby mohl svrhnout legitimně zvoleného prezidenta a znovu nastolit v zemi sovětskou vůli.“ (Crozier, 2004, s. 407–408.)

Druhým pozoruhodným prvkem je Crozierova interpretace sovětského zahraničněpolitického chování. Vychází z teze, že Sovětský svaz byl již od svého zrodu a až do svého zániku expanzivní diktaturou, která usilovala o ovládnutí celého světa. Co však bylo příčinou sovětské expanze, je již otázka složitější. A zdá se, že ani autor knihy v ní nemá docela jasno. Na několika místech označuje za hybnou sílu sovětské expanze ideologii komunismu (Crozier, 2004, s. 32 a 90), jinde ovšem hovoří o „realistickém hledisku“ a o „imperiální politice Sovětského svazu“ (Crozier, 2004, s. 50). Ve třiatřicáté kapitole Crozier rozlišuje imperiální a mocenské zájmy apod. (Crozier, 2004, s. 284).

Tato nejednotná interpretace politiky Sovětského svazu je jednou z největších slabin práce. Autor totiž stále osciluje mezi přesvědčením, že se SSSR choval agresivně kvůli své marxisticko-leninské orientaci, a názorem, že tato orientace byla pouhou zástěrkou pro skutečné mocenské zájmy komunistického impéria. Srozumitelné „uchopení“ tohoto dialektického rozporu by vyžadovalo objasnit, jakým způsobem se tyto dvě sady motivů doplňují. To však Crozier nečiní a používá tu ono vysvětlení, tu zase jiné. Nad celou publikací se tak vznáší (jednoznačně nezodpovězená) otázka: Choval se podle Crozierova názoru Sovětský svaz racionálně ve smyslu maximalizace své moci, anebo jsou celé dějiny sovětské říše jediným velkým, na komunistickém bludu založeným omylem?

Přirozeně nepředpokládám, že by se Crozierovi podařilo objasnit, zda v teoretické rovině hraje v zahraniční politice států větší roli racionalita (model racionálního aktéra ve smyslu Allisonových modelů),¹ anebo logika hnaná ideologií korespondující s přesvědčením aktérů. Avšak zaujmout jednu z těchto pozic nebo definovat jejich kombinaci je nezbytné – obzvláště v práci tohoto rozsahu.

Do třetice je třeba zdůraznit zaměření této obsáhlé práce na *rolí tajných služeb*. Crozierova „převážně konspirační vize dějin“ (Crozier, 2004, s. 679) – jak ji ve výborném doslovu redakce k českému vydání nazývá Jiří Kunc – prezentuje sovětské tajné služby jako osu, jež prochází jakoukoli podstatnější aktivitou Sovětského svazu nejen ve vztahu ke Spojeným státům, ale i ke komunistickým satelitům, k západní Evropě i k tzv. třetímu světu. Přesvědčení, že tajné služby jsou přítomny opravdu všude, ovšem autora vede k tomu, že se zcela nekriticky staví k americkému mccarthismu. Podobně jeho rozlišení mezi placenými a neplacenými agenty Sovětů mu umožňuje za agenta považovat téměř kohokoli. Opět ocitují Kunc: „A když najdete mezi výčtem »neplacených« agentů sovětských tajných služeb ministry zahraničí USA, patrně budete v pokušení dílo odložit.“ (Crozier, 2004, s. 679.) Tato autorova „záliba“ v tajných službách souvisí s jeho výše uvedenou metodologickou omezeností, plynoucí z vyhraněné ideologické orientace patrně více, než by se mohlo na první pohled zdát. Autor, který není schopen správně prožívat a analyzovat rozpornost jím

RECENZE

sledovaných jevů, se totiž musí dříve či později dostat do pokušení vysvětlovat některé – na základě jeho metody jinak nevysvětlitelné – rozpory prostřednictvím promyšlených zásahů nějaké „tajemné“ a mocné vnější síly (a pro tuto „rolí“ se právě různé formy tajných služeb výborně hodí).

Čtvrtým a posledním kritickým bodem je *použitá literatura*. V žádném případě nejde o literaturu nekvalitní. Autor velmi často zejména v první části knihy odkazuje na uznávaného znalce ruské problematiky Richarda Pipese, výrazně je zastoupen i Dmitrij Volkogonov. Avšak v relativně krátkém seznamu literatury (56 položek) nenajdeme ani jeden ruskojazyčný pramen. Citace jsou tak většinou sekundárními citacemi z děl jiných autorů. Uzavřený kruh starých mýtů anglosaské literatury o Rusku či o komunismu, které se autocitacemi stále reprodukuje, bohužel vede k opakování nepřesných tvrzení starých klasiků, která novější neanglická literatura již někdy překonala (Crozier, 2004, s. 679). Předpoklad, že autor rozsáhlé monografie o sovětské říši musí alespoň pasivně ovládat ruský jazyk, je tak v tomto případě s největší pravděpodobností chybný (Crozier, 2004, s. 398).

Tuto slabinu knihy ovšem více než vyrovnává téměř dvoustředstránkový dodatek, který obsahuje cenné *dokumenty ze sovětských a ruských archivů*. Přestože byly překládány z ruštiny do angličtiny a teprve pak do češtiny, tvoří jednoznačně *nejzajímavější část celé práce*. Zajímavý je např. vývoj sovětského postoje ke katyňské otázkce v době Stalinově a její znovuotevření za Chruščova. Nesmírně cenné pro pochopení vztahu mezi Stalinem a Maem jsou dokumenty, které zachycují jednání obou komunistických vládců v Moskvě, a pozdější Maův projev k jugoslávským komunistům, jenž dokresluje čínský postoj ke stalinismu. Nechybějí ani dokumenty, popisující reakci nejvyšších sovětských představitelů na emancipační pokusy v Polsku, v Maďarsku či v Československu. Mnohé o sovětské strategii také vypovídá několik dokumentů, jež obsahují finanční výkazy podpory zahraničních komunistických stran. Tyto dokumenty jsou proto bezesporu největším motivem, proč by si Crozierovu knihu měl pořídit i český čtenář.

Je třeba vysoce ocenit práci překladatelky i celé české redakce, která s taktem pomocí poznámek pod čarou a již zmíněného doslovu opravila celou řadu faktických chyb a nepřesností, jichž se autor dopustil. Za všechny jen několik nejkrivějších omylů, z nichž některé bohužel unikly i pozornosti redaktorů. Rozloha Ukrajiny je 604 000 km², tedy nikoli 372 800 km² (záměna kilometrů a mil), (Crozier, 2004, s. 398); německá vojska nepustila Prahu 7. května 1945 (Crozier, 2004, s. 103); Mečiar nebyl za komunismu ministrem vnitra (Crozier, 2004, s. 416) apod. V tomto kontextu je více než symbolické, že se autor chybně domnívá, že útok na Zimní palác proběhl 6. listopadu, nikoli o den později (Crozier, 2004, s. 26).²

Není nejmenších pochyb o tom, že překlady děl mnohých zahraničních historiků jsou cenným přínosem pro studium dějin a mezinárodních vztahů i pro rozšiřování povědomí o historickém vývoji oblasti, kam naše země dlouho patřila. Crozierova práce vhodně řeší rovnováhu mezi historickým pojednáním a popularizujícím stylem. Autor své myšlenky prezentuje formou krátkých kapitol, které jsou díky své semknutosti srozumitelné a čtivé i pro neodbornou veřejnost. Přitažlivost knihy dále zvyšují připojené dokumenty. I přes autorovo nepopiratelné renomé je ale třeba konstatovat, že *Vzestup a pád sovětské říše* nepatří ke Crozierovým nejpodarenějším dílům. Čtenář by proto měl neustále mít na paměti, že se Crozier relativně často dopouští chyb a že jeho pojetí dějin sovětského impéria nese nepřehlédnutelný ideologický podtext.

Petr Kratochvíl

¹ Allison, G.: *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*. Boston: Little, Brown, 1971.

² Pro správnou interpretaci viz např. Švankmajer, M. – Veber, V. – Sládek, Z. – Moulis, V.: *Dějiny Ruska*. Praha: Lidové noviny, 1995, s. 333.